

Мельник О.О.

аспірант кафедри грошового обігу

та банківської справи,

Університет митної справи та фінансів

ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ: ДЕЯКІ АСПЕКТИ ОЦІНЮВАННЯ СТАНУ ЗАБОРГОВАНОСТІ

У статті розглянуто сучасні підходи до трактування фінансової безпеки як основної складової економічної безпеки. Велике значення під час визначення стану боргової безпеки відіграють індикатори боргової безпеки держави. Основними структурними складовими аналізу боргової безпеки є державний та гарантований борг, валовий зовнішній борг (ВЗБ), міжнародні резерви, вартість облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП). На основі цих даних визначено значення індикаторів боргової безпеки. За результатами проведеного аналізу визначено стан боргової безпеки України та напрямки управління.

Ключові слова: індикатори фінансової безпеки, боргова безпека, державні цінні папери, фондовий ринок.

В статье рассмотрены современные подходы к трактовке финансовой безопасности как основной составляющей экономической безопасности. Большое значение при определении состояния долговой безопасности играют индикаторы долговой безопасности государства. Основными структурными составляющими анализа долговой безопасности являются государственный и гарантированный долг, валовый внешний долг (ВВД), международные резервы, стоимость облигаций внутреннего государственного займа (ОВГЗ). На основе этих данных определены значения индикаторов долговой безопасности. По результатам проведенного анализа определены состояние долговой безопасности Украины и направления управления.

Ключевые слова: индикаторы финансовой безопасности, долговая безопасность, государственные ценные бумаги, фондовый рынок.

Melnyk O.O. FINANCIAL SAFETY OF UKRAINE: SOME ASPECTS OF ASSESSMENT OF DEBT SYSTEM OF THE STATE

System crises in government demand the careful analysis of a condition of economic system and development of a qualitative leverage over a condition of financial safety. Development of economic capacity of the state and state in general depends on her condition. The analysis of approaches to definition of financial safety of the state has shown its complexity and diversity in an economic context. It is necessary to emphasize relevance in a modern political context because the necessary level of safety is result of practical actions from the legislative and executive authorities of the state in the sphere of finance. At last it is defined by concrete indicators of functioning of economic system of the state for a certain period. The role of debt safety is that she promotes stability to globalization threats and provides the sufficient volume of financial resources to the state, increases efficiency of functioning of national economy. Financial and economic crisis has expanded scopes of the state securities as a part of anti-recessionary programs of the Government of Ukraine. Owing to growth of activity of the state in the market of state securities, her credit risks and pressure upon national monetary unit have considerably increased. Also essential transformations in structure of owners of a public debt have taken place: domination of the NBU and banks among owners of the DGB creates a dangerous situation for economy. High level of debt obligations, low level of gross domestic product and the international official reserves and also growth of a ratio state and, in particular, the public external debt to macroeconomic indicators are considerable threat of financial safety that points out insufficient efficiency of use of the attracted financial resources which volume constantly increases. State policy in the sphere of financial safety of Ukraine has to include the only balanced package of measures, aimed at providing stability of a financial system, prevention of outflow of the capitals, rational use of financial resources. For effective management of the debt of the state it is necessary to carry out monthly monitoring of key indicators of debt safety, to develop policy of debt management of the country, to refuse increasing external loans, to provide attractive investment climate for attraction of investments by the international investors, to develop the market of the DGB for the purpose of inflow of means.

Key words: financial safety, indicators, debt safety, state debt, international reserves, stock market.

Постановка проблеми. Системні кризи в управлінні державою потребують ретельного аналізу стану економічної системи та розроблення якісних важелів впливу на стан фінансової безпеки. Від її стану залежить розвиток економічного потенціалу держави та держави загалом. Управління фінансовими ризиками та оцінювання загроз впливають на систему грошового обігу та банків, валютний, фондовий, страховий ринки, бюджетну систему, формування інвестиційного клімату, сферу управління внутрішнім та зовнішнім боргом тощо. Вибір індикаторів фінансової безпеки визначається сутністю поняття фінансової безпеки та її складових.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему фінансової безпеки в українській економічній науці розглядали О. Барановський, М. Єрмошенко, В. Шлемко, І. Бінько, О. Василик, О. Власюк, В. Геєць та інші вчені. В умовах нестабільного фінансового ринку України проблема оцінювання фінансової безпеки набуває особливого значення. Одним з ключових аспектів є стан державної заборгованості. На основі стану боргової безпеки держави формуються перспективи країни на майбутнє та напрями розвитку в міжнародному середовищі.

Мета статті полягає в розкритті та аналізі підходів до визначення сутності фінансової безпеки держави, оцінюванні основних показників боргової безпеки, розробленні заходів для зміцнення компонентів боргової безпеки в майбутньому, а також визначенні взаємозв'язку між дохідністю державних цінних паперів та макроекономічними показниками.

Виклад основного матеріалу. Питання оцінювання фінансової безпеки є об'єктом дослідження багатьох вітчизняних та іноземних вчених, які запропонували різноманітні системи показників та індикаторів. О. Барановський визначав фінансову безпеку як рівень забезпеченості громадянина, домашнього господарства, підприємства, регіону, держави, суспільства, міждержавних утворень фінансовими ресурсами, достатніми для задоволення їх потреб та виконання наявних

зобов'язань. При цьому великого значення набувають розмір зовнішньої допомоги з боку міжнародних фінансових інституцій, економічних угруповань, урядів окремих країн, обсяг іноземних інвестицій у національну економіку, тобто йдеться про оптимальне співвідношення розмірів імпортного та експортного капіталу, підтримання національного платіжного балансу в позитивному стані [1, с. 243–244].

М. Єрмошенко, розкриваючи сутність фінансової безпеки, дотримується думки про те, що «безпечним слід вважати такий стан фінансово-кредитної сфери, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, здатністю цієї сфери забезпечувати ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання» [6].

Вітчизняні науковці В. Шлемко та І. Бінько під фінансовою безпекою розуміють такий стан фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної, податкової систем, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх та зовнішніх негативних впливів, здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання [11, с. 144].

Трактування дефініції «фінансова безпека» фігурує в «Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України», затверджених Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі від 29 жовтня 2013 року № 1277: «фінансова безпека – це такий стан бюджетної, грошово-кредитної, банківської, валютної системи та фінансових ринків, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних загроз, здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання» [8].

Аналіз підходів до визначення фінансової безпеки держави показав її складність та багатоплановість в економічному контексті. Слід підкреслити актуальність сучасного політичного контексту, бо необхідний рівень

безпеки є результатом вжиття практичних заходів з боку законодавчої та виконавчої влади держави у сфері фінансів. Насамкінець вона визначається конкретними показниками функціонування економічної системи держави за певний проміжок часу. До цих показників належать величина внутрішнього та зовнішнього боргів, рівень інфляції, стійкість національної валюти, сальдо платіжного балансу. Необхідною умовою управління фінансовою безпекою є моніторинг об'єктів фінансової безпеки, моделювання ситуацій та попередження критичних значень індикаторів та показників.

Розглянемо окремі індикатори боргової безпеки держави. Велике значення у структурі фінансів відіграє боргова безпека, тобто рівень внутрішньої та зовнішньої заборгованості з урахуванням вартості її обслуговування, ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень та оптимального співвідношення між ними, достатній для задоволення соціально-економічних потреб, що не загрожує втратою суверенітету та руйнуванням вітчизняної фінансової системи.

Роль боргової безпеки полягає в тому, що вона сприяє стійкості до глобалізаційних загроз та надає достатній обсяг фінансових ресурсів державі, що підвищує ефективність функціонування національної економіки.

Індикатором стану боргової безпеки є відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП. Державний борг – сукупні боргові зобов'язання держави перед усіма кредиторами (юридичними та фізичними особами, іноземними державами, міжнародними організаціями тощо). Державний борг складається із заборгованості центрального уряду, регіональних та місцевих органів влади, а також боргів усіх корпорацій з державною участю, що пропорційна частці держави в їх капіталі.

Державний борг виникає внаслідок фінансових запозичень держави, договорів та угод про надання кредитів та позик, пролонгації та реструктуризації боргових зобов'язань минулих років. Сукупність боргових зобов'язань держави містить також гарантований державою борг, що виникає внаслідок прийнятих на себе державою гарантій за зобов'язаннями третіх осіб, або прийняті на себе державою зобов'язання третіх осіб.

За 5 років державний та гарантований борг України збільшився на 1 626 163 млн. грн. (+315%), зростання внутрішнього боргу склало 560 168 млн. грн. (+271%), а зовнішнього – 1 065 996 млн. грн. (+345%) [9].

Наведемо ці показники у валютному еквіваленті:

– державний та гарантований борг збільшився на 11 810 млн. дол. США (+18%);

Таблиця 1

Структура державного та гарантованого боргу України

Показник	2012 рік	2013 рік	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік
<i>Державний + гарантований борг, млн. грн.</i>	515 511	584 114	1 100 564	1 572 180	1 929 759	2 141 674
Внутрішній борг, млн. грн.	206 511	284 089	488 867	529 461	689 730	766 679
Зовнішній борг, млн. грн.	309 000	300 025	611 697	1 042 720	1 240 029	1 374 996
<i>Державний + гарантований борг, млн. дол. США</i>	64 495	73 078	69 795	65 506	70 971	76 305
Внутрішній борг, млн. дол. США	25 836	35 542	31 003	22 060	25 366	27 316
Зовнішній борг, млн. дол. США	38 659	37 536	38 792	43 445	45 605	48 989

– внутрішній борг збільшився на 1 480 млн. дол. США (+6%);

– зовнішній борг збільшився на 10 330 млн. дол. США (+27%).

Основне зростання у структурі державного та гарантованого боргу відбулося за рахунок нарощування зовнішніх запозичень у міжнародних банках, фінансових організаціях та розміщення євробондів на міжнародних ринках. Зростання зовнішнього боргу є великою проблемою. Нарощування зовнішньої заборгованості призводить до зростання впливу кредиторів, девальвації грошової одиниці країни, витрачання бюджетних коштів на покриття зовнішньої заборгованості замість розвитку держави.

Відношення боргу до ВВП перевищує 70% і є критичним [2; 8]. Оптимально це відношення має перебувати в межах до 20%. Темп зростання боргу в декілька разів перевищує темп зростання ВВП.

Наступним індикатором стану боргової безпеки є відношення обсягу валового зовнішнього боргу (ВЗБ) до ВВП. ВЗБ є загальним обсягом заборгованості за всіма наявними зобов'язаннями, що мають бути сплачені боржниками та які є зобов'язаннями

резидентів економіки країни перед нерезидентами. Інакше кажучи, це загальна заборгованість країни за зовнішніми позиками та несплаченими за ними процентами.

Відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП є критичним, валовий зовнішній борг перевищує ВВП загалом. Оптимально це відношення не має перевищувати 40% [8].

На душу населення розмір валового зовнішнього боргу на кінець 2017 року становив 2 744 доларів США, тоді як ВВП на душу населення – 2 640 доларів США.

Наступним індикатором боргової безпеки є відношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу.

Цей показник також має критичне значення. Спостерігаються нарощування офіційних міжнародних резервів та зменшення ВЗБ, але частка резервів незначна по відношенню до ВЗБ. Бажано мати 50% міжнародних резервів до обсягу ВЗБ. Критичним є показник у 20% і менше [8].

Стан боргової безпеки держави часто оцінюють за допомогою дохідності державних цінних паперів (ДЦП) як різниці між дохід-

Таблиця 2

Динаміка відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП

Показник	2012 рік	2013 рік	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік
Державний + гарантований борг, млн. грн.	515 511	584 114	1 100 564	1 572 180	1 929 759	2 141 674
ВВП, млн. грн.	1 408 889	1 454 931	1 566 728	1 979 458	2 383 182	2 982 920
Відношення боргу до ВВП, %	36,6	40,1	70,2	79,4	81,0	71,8
Значення показника	задовільне	незадовільне	критичне	критичне	критичне	критичне

Таблиця 3

Динаміка відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП

Показник	2012 рік	2013 рік	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік
ВЗБ, млн. дол. США	134 625	142 079	126 308	118 729	113 518	116 578
ВВП, млн. дол. США	175 781	183 310	131 805	90 615	93 270	112 154
Відношення ВЗБ до ВВП, %	76,4	78,1	95,8	131,0	121,7	103,9
Значення показника	критичне	критичне	критичне	критичне	критичне	критичне

Динаміка відношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу ВЗБ

Показник	2012 рік	2013 рік	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік
Міжнародні резерви, млн. дол. США	24 546	20 416	7 533	13 300	15 539	18 808
ВЗБ, млн. дол. США	134 625	142 079	126 308	118 729	113 518	116 578
Відношення міжнародних резервів до ВЗБ, %	18,2	14,4	6,0	11,2	13,7	16,1
Значення показника	критичне	критичне	критичне	критичне	критичне	критичне

ністю порівнюваних боргових інструментів. Так, наприклад, методика PMG “pooled mean group technique”), розроблена такими дослідниками, як Х. Песаран, С. Шин і П. Сміт, у 1999 році, дає змогу аналізувати показники групи невеликих країн, показуючи спільні риси та враховуючи відмінності впливу окремих чинників на спред дохідності ДЦП. Змінні групуються відповідно до їх здатності пояснити відмінності між країнами у фінансових, зовнішніх умовах та умовах грошового ринку, а також номінальній конвергенції та міжнародній відкритості. В моделі розглядаються такі змінні.

Стійкість фінансового балансу країни. Враховується загальний дефіцит чи профіцит державного бюджету до ВВП, що, як очікується, чинить негативний вплив на спреди дохідності ДЦП та може виступати основним компонентом довіри до політики держави. Іншим важливим показником для аналізу є консолідований валовий борг уряду у відсотках до ВВП. Вищий рівень державної заборгованості може збільшувати ризик дефолту країни та відображається у зростанні спреду дохідності. Також враховується сума сплачуваних процентів урядом за державним боргом у відсотковому відношенні до ВВП, що може надати інформацію про ліквідність уряду, окрім його платоспроможності, відображену в рівні внутрішньої та зовнішньої заборгованості.

Другий набір змінних характеризує *зовнішню платоспроможність країни*. Сальдо рахунку поточних операцій до ВВП чинить істотний вплив на зміну сальдо дохідності державних цінних паперів: чим нижче

сальдо поточного рахунку, тим більше економіка залежить від припливу капіталу (чистий позичальник), отже, більше сприймається як вразлива до змін в міжнародних потоках фінансування. Тому спреди дохідності, як правило, зростають, щоб компенсувати еквівалентне зростання ризику дефолту за державним боргом. Іншим показником зовнішнього становища країни є відношення зовнішнього боргу до ВВП. Як у разі дефіциту державного бюджету по відношенню до ВВП, вища зовнішня заборгованість, як державна, так і приватна, як очікується, посилює сприйняття ризиків дефолту, здійснюючи тиск на спреди дохідності. Характеристикою, пов'язаною із зовнішньою платоспроможністю країни, є ступінь відкритості країни для торгівлі та фінансових потоків. Як правило, відкрита економіка здатна генерувати необхідне позитивне сальдо торговельного балансу з метою рефінансування наявного боргу чи фінансування нових боргів.

Внутрішній рівень інфляції визнається чинником, що безпосередньо впливає на суверенний ризик дефолту. Зростання темпів інфляції збільшує ймовірність того, що центральний банк буде проводити жорстку грошово-кредитну політику, яка може підвищувати тиск на дохідність державних облігацій, отже, збільшувати їх спреди.

Стан реальної конвергенції. Валовий національний дохід на душу населення використовується як вимірювання процесу наближення до стандартів життя Єврозони, що характерний для нових членів ЄС в останнє десятиріччя. Очікується, що спреди змен-

шуються в контексті покращення реальної конвергенції. Це підтверджується, зокрема, досвідом Болгарії, Литви, Чеської Республіки, Румунії, Польщі та Словаччини. Збільшення доходу на душу населення може сприяти покращенню кредитних рейтингів країни, отже, зниженню відповідних спредів.

Рівень обмінних курсів. Вплив коливань обмінних курсів визначається для країн, що не здійснюють його спеціальне таргетування. Найявний позитивний зв'язок між змінами обмінного курсу та спредами дохідності, оскільки виражена волатильність та зниження ставок обмінного курсу можуть привести до підвищення спредів дохідності.

Ставки грошового ринку. Відповідно до теорії очікувань дохідність довгострокових державних облігацій є функцією короткострокових ставок (поточних та очікуваних). Встановлено, що величина позитивного відношення короткострокової премії ліквідності до довгострокової залежить від економічного середовища.

Модель PMG продемонструвала, що вагомими є такі фактори:

- відкритість торгівлі (у 8 країнах);
- спред короткострокових процентних ставок (у 7 країнах);
- сальдо рахунку поточних операцій до ВВП (у 7 країнах);
- процентні платежі уряду (у 6 країнах);

- відношення зовнішнього боргу до ВВП (у 5 країнах);

- дохід на душу населення (у 5 країнах);

- ставка обмінного курсу (у 5 країнах);

- рівень інфляції (у 4 країнах);

- волатильність фондового ринку (у 4 країнах);

- консолідований валовий борг уряду до ВВП (у 3 країнах).

Важливим показником боргової безпеки є показник дохідності облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП). ОВДП – державні цінні папери, що розміщуються виключно на внутрішньому ринку [9].

ОВДП підтверджують зобов'язання України щодо відшкодування пред'явникам цих облігацій їхньої номінальної вартості з виплатою доходу відповідно до умов розміщення облігацій. ОВДП випускаються Міністерством фінансів України та є найбільш надійними цінними паперами в Україні. Обіг облігацій в Україні здійснюється тільки в електронному вигляді. Погашення ОВДП у повному обсязі (100% суми) гарантовано державою.

Згідно з даними статистики Міністерства фінансів дохідність ОВДП коливається від 9% до 14%. Такі значення є небезпечними та критичними. Небезпечним вважається значення у 9%, а критичним – 11% [10]. Оптимально ОВДП повинні розміщуватись на первинному ринку не більше, ніж під 4%.

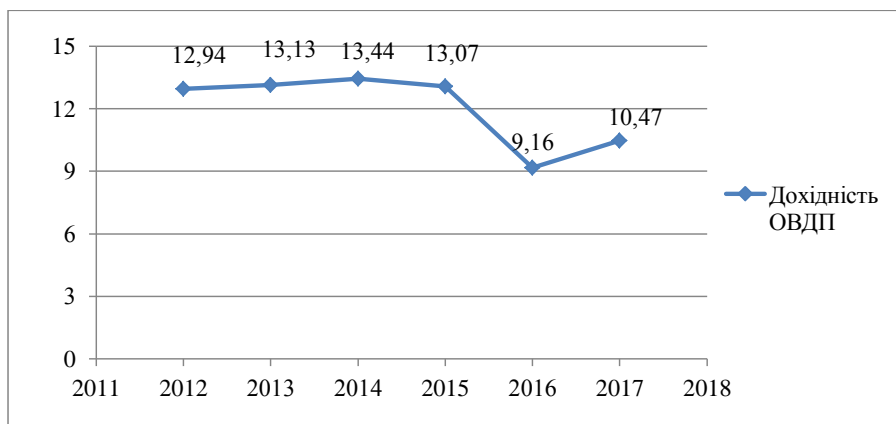

Рис. 1. Динаміка дохідності ОВДП, %

З метою дослідження варіативності та факторів, що впливають на дохідність ОВДП, О. Заруцька проаналізувала характеристики кривих дохідності ОВДП на первинному, біржовому та позабіржовому ринку. Після порівняння компонентів ринку проведено аналіз впливу макроекономічних чинників та їх порівняння з показниками дохідності альтернативних фінансових інструментів [7].

У табл. 5 наведено кореляційний зв'язок між дохідністю первинного ринку ОВДП та ВВП і державним боргом, який є незначним. Вплив абсолютного значення дефіциту державного бюджету на дохідність ринку ОВДП складає 41,1%. Найбільш вагомим чинником є показник дефіциту державного бюджету до ВВП. Кореляція на рівні 56,5% свідчить про тісний зворотній зв'язок. Дохідність ОВДП підвищується зі зростанням дефіциту бюджету.

Встановлено, що внаслідок поєднання низки економічних та політичних факторів ринок державних цінних паперів (ДЦП) в Україні тривалий час не міг повноцінно функціонувати, про що свідчать, зокрема, надмірні межі (діапазони) коливання ставок дохідності в усіх сегментах ринку та відносно низький ступень кореляції дохідності з показниками, що характеризують національну економіку та фінансовий ринок протягом усього досліджуваного інтервалу.

Фінансово-економічна криза розширила сфери застосування державних цінних папе-

рів у складі антикризових програм уряду України. Внаслідок зростання активності держави на ринку ДЦП значно зросли її кредитні ризики та тиск на національну грошову одиницю. Відбулись також істотні трансформації в структурі власників державного боргу, адже домінування НБУ та банків серед власників ОВДП створює небезпечну ситуацію для економіки.

Успішність подальшого розвитку внутрішнього ринку ДЦП сильно залежить від покращення якості фінансових ресурсів у базових сегментах ринку, узгодження боргової політики з монетарною та фіскальною, зниження ступеня адміністративного впливу та успішного управління портфелем ДЦП держави.

Подальший розвиток ринку цінних паперів вимагає від держави створення системи середньострокового фінансового планування, що підвищить прозорість та зрозумілість боргової політики для внутрішніх та зовнішніх інвесторів. Проблемою є вихід НБУ як кредитора з ринку державних цінних паперів, адже для підтримання стабільності фінансової системи необхідним є значне зниження частки ДЦП у його власності, втім, неринковий характер таких цінних паперів ускладнює використання низки механізмів для цього.

У середньостроковій перспективі за ступенем відновлення макрофінансової стабільності пріоритетними завданнями роз-

Таблиця 5

Вплив макроекономічних показників на дохідність ОВДП

Рік	Середньозважена дохідність розміщення ОВДП, %	ВВП на душу населення, грн.	Державний борг, млн. грн.	Бюджетний дефіцит, млн. грн.	Відношення бюджетного дефіциту до ВВП, %
2010	12,48	23 600	432 235	-64 266	-1,80
2011	9,17	28 814	473 122	-23 558	-1,80
2012	12,94	30 913	515 511	-53 445	-3,79
2013	14,19	31 989	584 114	-64 708	-4,45
2014	13,44	35 834	1 100 564	-78 053	-5,00
2015	13,07	46 210	1 572 180	-45 168	-2,28
2016	9,16	55 854	1 929 759	-70 130	-2,94
Кореляція		-32,8%	-27,0%	-41,1%	-56,5%

витку ринку ДЦП мають бути зниження адміністративного тиску на ринок ОВДП, зниження частки НБУ до передкризового рівня у 15–20%, уніфікація цінних паперів для підвищення ліквідності ринку через вивід цінних паперів, що не мали необхідного попиту серед інвесторів, підвищення якісних характеристик залучених фінансових ресурсів, залучення заощаджень дрібних інвесторів, здійснення залучень шляхом випуску облігацій внутрішньої державної позики під конкретні інвестиційні програми, зменшення частки запозичень на покриття бюджетного дефіциту.

Висновки. Аналіз показників боргової безпеки за останні п'ять років в Україні засвідчив, що значну загрозу фінансовій безпеці становлять високий рівень боргових зобов'язань, низький рівень валового внутрішнього продукту та міжнародних офіційних резервів, а також зростання співвідношення державного, зокрема державного зовнішнього боргу, до макроекономічних показників, що вказує на недостатню ефек-

тивність використання залучених фінансових ресурсів, обсяг яких постійно збільшується.

За результатами дослідження встановлено, що кореляційний зв'язок між доходністю первинного ринку ОВДП та ВВП і державним боргом є незначним. Водночас доходність ОВДП підвищується зі зростанням дефіциту бюджету.

Державна політика у сфері фінансової безпеки України повинна включати єдиний збалансований комплекс заходів, спрямованих на забезпечення стабільності фінансової системи, запобігання відпливу капіталів, раціональне використання фінансових ресурсів.

Для ефективного управління заборгованістю держави необхідно проводити щомісячний моніторинг основних показників боргової безпеки, розробити політику управління боргом країни, відмовитися від нарощування зовнішніх запозичень, забезпечити привабливий інвестиційний клімат для залучення інвестицій міжнародними інвесторами, розвивати ринок ОВДП з метою притоку коштів.

Список використаних джерел:

1. Барановський О. Фінансова безпека. Київ: Фенікс, 1999. 338 с. (38,7 д. а.) (рецензія – Стратегічна панорама. 2000. № 1–2. С. 243–244).
2. Бюджетний кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.
3. Василик О., Мочерний С. Фінансова безпека. Економічна енциклопедія: у 3 т. Т. 3. Київ: Академія, 2002. 952 с.
4. Власюк О. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку. Київ: Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України, 2008. 48 с.
5. Геєць В. Концепція економічної безпеки України. Київ: Логос, 1999. 56 с.
6. Єрмошенко М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення: монографія. URL: <http://www.disslib.org/upravlinnja-ekonomichnoju-bezpekoju-pidpryuemnytstva>.
7. Заруцька О. Облігації внутрішніх державних позик України: особливості ціноутворення в умовах недосконалого ринку. Український соціум. 2018. № 1 (64). С. 74–94.
8. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства розвитку України від 29 жовтня 2013 року № 1277. URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=03WN62B99B>.
9. Міністерство фінансів України: офіційний сайт. URL: <http://www.index.minfin.com.ua>.
10. Офіційний сайт НБУ. URL: <http://www.bank.gov.ua>.
11. Шлемко В., Бінько І. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення: монографія. Київ: НІСД, 1997. 144 с.